

KS. MATEUSZ KOWALSKI – RZESZÓW

JĘZYK MIGOWY FORMĄ KOMUNIKACJI Z OSOBAMI NIEPEŁNOSPRAWNYMI SŁUCHOWO

Wstęp

Jedną z podstawowych potrzeb człowieka jest możliwość porozumiewania się z innymi. Komunikacja ta dokonuje się na wielu przestrzeniach, zarówno w sposób werbalny, jak i niewerbalny, w sposób bezpośredni bądź pośredni. Wśród wielu środków komunikacji interpersonalnej, które człowiek ma w dyspozycji, zawsze najwygodniejszym i najsprawniejszym jest język naturalny. Dla osób słyszących językiem naturalnym jest zasadniczo język ojczysty w formie mówionej bądź pisanej. Historia komunikacji interpersonalnej zna jednak wiele innych form komunikowania się oprócz języka mówionego czy języka pisanego¹. Wśród tych form można wymienić choćby rysunki, gesty, pozostawiane przedmioty, które miały zwrócić uwagę. To właśnie z tych form wyłania się język migowy, którego do porozumiewania się używają osoby z niepełnosprawnością słuchową.

W niniejszym artykule postaram się ukazać język migowy jako formę komunikacji osób z niepełnosprawnością słuchową. Dokonam tego w trzech etapach.

KS. MGR MATEUSZ KOWALSKI – wikariusz parafii św. Józefa w Rzeszowie-Staromieściu, diecezjalny duszpasterz niesłyszących diecezji rzeszowskiej. ORCID: 0000-0002-6215-5863. Kontakt: matkowski@autograf.pl.

1. Por. B. Szczepankowski, *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2000, nr 9, s. 315.

W pierwszym postaram się przedstawić w sposób zwięzły historię tworzenia się języka migowego, w szczególności na terenach Polski. Następnie przyjrę się samej naturze języka migowego, jego elementom i rodzajom. W trzeciej części podejmę się zadania przedstawienia roli, jaką w komunikacji osób niepełnosprawnych słuchowo odgrywa język migowy.

1. Historia tworzenia się współczesnego języka migowego

W ostatnim czasie dostrzega się w Polsce ożywione zainteresowanie językiem migowym. Jako przedmiot swoich badań wzięli go zarówno naukowcy, lingwiści, jak i socjolodzy. Badania te prowadzone są m.in. w aspekcie pełnionej przez język migowy roli kulturotwórczej. Równocześnie trwają prace nad uregulowaniem statusu prawnego tej formy komunikacji. A wszystko to z wielką uwagą śledzi wielu niesłyszących, dla których język migowy jest głównym środkiem komunikacji interpersonalnej².

Język migowy to język wizualno-przestrzenny, który wykorzystuje ludzki zmysł wzroku. Struktura języka migowego zasadniczo nie odbiega od struktury języków mówionych, jak choćby języka polskiego. Co ważne, rola języka migowego jest znacznie szersza i nie ogranicza się jedynie do bycia formą komunikacji. Język migowy wpływa bowiem na sposób, w jaki człowiek niesłyszący postrzega rzeczywistość, rozumie świat, konstruuje własną tożsamość i wyraża samego siebie³.

Moment powstania jakichkolwiek form języka migowego jest bardzo trudny do uchwycenia, wręcz jest to niemożliwe. Należy jednak przypuszczać, że tworzyły się one spontanicznie wszędzie tam, gdzie istniały środowiska osób głuchych. Materiałem do ich tworzenia były wszelkiego rodzaju gesty, mimika czy szeroko rozumiana mowa ciała, które w konkretnym środowisku były zrozumiałe. Początkowo, ze względu na dużą marginalizację osób niesłyszących, nikt nie tworzył szerzej opracowanego systemu językowo-migowego, który umożliwiłby osobom niesłyszącym w miarę normalną komunikację ze społecznością ludzi słyszących. W starożytności wręcz uważano, że osoby niesłyszące nie mogą się uczyć, bo nie są do tego zdolne⁴.

2. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, Bydgoszcz, 2011, s. 5; T. Bernaś, *Badania nad Polskim Językiem Migowym na tle innych języków migowych*, w: *Rozprawy Komisji Językowej XLII*, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław 2016, s. 15; B. Szczepankowski, D. Kuncewicz, *Język migowy w terapii*, Łódź 2008, s. 25
3. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 5.
4. Por. D. Podgórska-Jachnik, *Historia wychowania i edukacji głuchych z perspektywy surdopedagogiki początku XXI wieku*, w: *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną*, red. J. J. Błęszyński, D. Baczała, J. Binnebesel, Łódź, 2008, s. 163-165.

Początki rozwoju sformalizowanego języka migowego są związane z powstawaniem i rozwojem ośrodków kształcących osoby niesłyszące, a z czasem szkół dla niesłyszących. To w tych miejscach zaczynają się tworzyć zręby narodowych języków migowych. Działo się tak niezależnie od tego, czy dana placówka stosowała głównie metody oralne, tzn. wykorzystujące mowę do porozumiewania się z dziećmi niesłyszącymi, czy też metody mimiczne, a więc polegające na używaniu języka migowego. Język migowy w takich placówkach stawał się podstawowym sposobem porozumiewania się uczniów między sobą. Ograniczone kontakty między szkołami powodowały jednak, że w językach tych występowały znaczne różnice, nawet wtedy, gdy miało to miejsce na terenie jednego państwa⁵.

Za początek polskiego języka migowego należy przyjąć rok 1817. Data ta związana jest z założeniem przez ks. Jakuba Falkowskiego Instytutu Głuchoniemych w Warszawie. Instytucja ta wzorowana była na pierwszej na świecie szkole dla głuchych założonej w XVIII wieku w Paryżu przez ks. Charles'a de L'Épée⁶. To tutaj powstał pierwszy polski język migowy tzw. klasyczny język migowy. Został on opisany przez ks. Józefa Hollaka oraz ks. Teofila Jagodzińskiego w *Słowniku mimicznym dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających* wydanym w Warszawie w 1879 roku. Szkoła założona przez ks. Falkowskiego znajdowała się na terenie zaboru rosyjskiego. Z czasem powstały kolejne tego typu placówki. W 1830 roku założony został Zakład dla Głuchych we Lwowie, na terenie zaboru austriackiego, a w 1832 roku Królewski Zakład dla Głuchoniemych w Poznaniu, na terenie zaboru pruskiego. Rozwój tych placówek spowodował, że do końca XIX wieku w każdym z istniejących wówczas zaborów uformował się osobny dialekt bądź język migowy⁷.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę rozpoczął się naturalny proces ujednoczania znaków migowych, a związane to było z rozwojem kontaktów towarzyskich i sportowych. Dopelnieniem tego procesu były prace podjęte przez Komisję Unifikacyjną powołaną w 1968 roku przez Polski Związek Głuchych. Opracowano w ten sposób około pięciu tysięcy znaków. Dzięki tym pracom, dziś

-
5. Por. B. Szczepankowski, *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, s. 317; P. Kowalska, T. Durko, *Język migowy jako środek komunikacji osób głuchych*, „Otorinolaryngologia”, 2011, nr 10 (2), s. 63.
 6. Por. W. Nowicki, *Ksiądz Jakób Falkowski, założyciel Instytutu Warszawskiego Głuchoniemych, Przyczynek do dziejów dobroczynności*, Warszawa 1876, s. 20-22.
 7. Por. B. Szczepankowski, *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, s. 317; O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 5; B. Szczepankowski, D. Kuncewicz, *Język migowy w terapii*, s. 22-23.

można już mówić o jednolitym języku migowym, mimo iż wiele pojęć nadal określanych jest dwoma lub kilkoma nawet znakami, w zależności od regionu⁸.

2. Natura języka migowego. Jego elementy i rodzaje

Język migowy różni się od języka werbalnego, choć zasadniczo bazuje na tym samym słownictwie. Podstawą komunikacji w języku migowym są migowe znaki ideograficzne. Znaki te są przeważnie odpowiednikami pojedynczych słów, a czasem krótkich zwrotów (idiomów), których nie da się przetłumaczyć na język polski jednym słowem. Oprócz znaków ideograficznych język migowy dopełniony jest znakami daktylograficznymi. Na daktylografię języka migowego składają się znaki wyrażające pojedyncze litery alfabetu, liczebniki oraz znaki pomocnicze, tj. znaki interpunkcyjne oznaczające działania arytmetyczne itp.⁹

Posługiwanie się językiem migowym wymaga znajomości elementów subleksykalnych tego języka. Elementy te opisywane są poprzez:

- układ palców jednej bądź obu dłoni, w zależności od tego czy znak jest jednoręczny czy oburęczny,
- umiejscowienie dłoni względem ciała,
- pozycję dłoni w przestrzeni,
- kierunek ruchu,
- ekspresję mimiczną.

Układ palców przy wykonywaniu znaków ideograficznych odpowiada znakom z polskiego bądź międzynarodowego alfabetu palcowego, znakom wyrażającym liczebniki główne, a także różnego rodzaju modyfikacjom tych znaków. Dłoń może być ustawiona na wysokości pasa, klatki piersiowej albo twarzy. Pozycja dłoni może być zarówno pionowa, pozioma jak i ukośna. Końcówki palców mogą być skierowane do góry, w dół lub do przodu. Podobnie wnętrze dłoni może przyjmować w zasadzie wszystkie kierunki. W znakach oburęcznych dodatkowo określa się wzajemne położenie dłoni¹⁰.

-
8. Por. B. Szczepankowski, *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, s. 317; P. Kowalska, T. Durko, *Język migowy jako środek komunikacji osób głuchych*, s. 64.; P. Tomaszewski, T. Piekot, *Język migowy w perspektywie socjolingwistycznej*, „Socjolingwistyka”, XXIX (2015), s. 70.
 9. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 5; J. Marnik, *Rozpoznawanie znaków Polskiego Alfabetu Palcowego*, w: *Metody statystyki i data mining w badaniach naukowych*, Warszawa-Kraków 2003, s. 51-52; B. Szczepankowski, D. Kuncewicz, *Język migowy w terapii*, s. 21.
 10. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 5-6.

Zestawienie opisanych elementów pozwala nam na skonstruowanie pozycji początkowej znaku w przypadku znaku dynamicznego oraz wykonania znaku w całości w przypadku znaków statycznych. Zdecydowaną większość znaków ideograficznych stanowią znaki dynamiczne, czyli takie, do których wymagane jest wykonanie jakiegoś ruchu. Ten ruch wykonywany jest w określonym kierunku, tj. w dół, w górę, w prawo, w lewo, do przodu, do tyłu lub w jakimś pośrednim kierunku (np. do góry i lekko w prawo). Oprócz kierunku, ważnym elementem poprawnego wykonania znaku jest jego sposób tj. tempo wykonania, powtarzalność ruchu itp. Ostatnim elementem wykonywania znaków dynamicznych jest zmiana ustawienia dłoni oraz pozycji palców. Niektóre znaki wymagają, aby w ich końcowej fazie układ dłoni i palców był inny niż w chwili początkowej. Znajomość tych elementów subleksykalnych jest konieczna do pełnej poprawności wykonanych znaków oraz precyzji przekazu. Należy mieć świadomość, że nawet niewielkie zniekształcenie, któregoś z elementów może spowodować zmianę znaczenia znaku¹¹.

Ważną cechą wielu znaków języka migowego jest ich ikoniczność. Właściwość ta oznacza, że znaki w swojej formie podobne są do przedmiotu oznaczanego. Cecha ta jest stopniowalna. Oznacza to, że są znaki mniej lub bardziej podobne do desygnatu. Ikoniczność znaków języka migowego bazuje na wzrokowej percepcji świata osób niesłyszących i wynika z natury modalności wizualno-gestowej. Oprócz znaków ikonicznych język migowy posiada także wiele znaków ustalonych arbitralnie. Powody formułowania tych znaków są bardzo różne i często nie ma w nich bezpośredniego ani względnego nawiązania do słowa, z którym się je łączy¹².

Znaki języka migowego w codziennym życiu wykorzystywane są według dwóch reguł. Pierwszą z nich jest Polski Język Migowy, określane skrótowo jako PJM, natomiast druga to System Językowo-Migowy, określane jako SJM¹³.

Polski Język Migowy dla głuchych jest językiem naturalnym. Źródłem jego powstania była naturalna potrzeba osób niesłyszących do porozumiewania się z najbliższymi, zarówno niesłyszącymi, jak i słyszącymi. Tej formy języka dziecko w sposób naturalny uczy się od swoich niesłyszących rodziców bądź poprzez kontakt z innymi głuchymi, np. w szkole. PJM jest podstawową formą komunikowania się osób głuchych w środowisku niesłyszących¹⁴. Naturalny język migowy

11. Por. tamże, s. 6.

12. Por. B. Szczepankowski, *Język migany w szkole*, cz. 1, Warszawa 1988, s. 18; O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 6.

13. Por. A. Wojtas, *Język migowy jako forma komunikacji wspierająca dziecko niesłyszące w środowisku rodzinnym*, „Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych”, 2014, nr 18/1, s. 100; O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 6.

14. Por. A. Wojtas, *Język migowy jako forma komunikacji wspierająca dziecko niesłyszące w środowisku rodzinnym*, s. 101.

znacznie różni się od Systemu Językowo-Migowego oraz języków fonicznych. Jego gramatyka określana jako wizualno-przestrzenna znacznie odbiega od innych. Mechanizm wykorzystywania przestrzeni sprowadza się do lokalizacji znaków migowych w różnych miejscach względem nadawcy oraz odbiorcy, jak również ukierunkowania ruchu od jednego do drugiego punktu przestrzennego, zgodnie z przekazywaną treścią. Z tego względu szyk zdań w Polskim Języku Migowym nie pokrywa się z szykiem zdania w języku polskim. Na początku zdania pojawiają się najczęściej rzeczy ważniejsze bądź większe. Dosłowne i jednoczesne tłumaczenie wypowiedzi w PJM na język werbalny jest więc bardzo trudne, a czasem wręcz niemożliwe. W takim przypadku mowa opóźniałaby przekaz manualny. Występuje tu także zjawisko symultaniczności. Przejawia się ono w możliwości jednoczesnego nadawania dwóch znaków, a nawet całego zdania. W celu doprecyzowania wypowiedzi w PJM wykonuje się ruchy artykulacyjne mowy werbalnej oraz ruchy mimiczne ust, policzków, języka itp. W Polskim Języku Migowym bardzo ważnym są komponenty niemanualne – czyli poza, mimika, ruchy głowy i tułowia, kontakt wzrokowy, kierunek patrzenia oraz przerwy. Elementy te spełniają nie tylko funkcję ekspresywności w wyrażaniu stanów emocjonalnych, ale pełnią także funkcję gramatyczną. Ponadto sygnały niemanualne w wypowiedziach w naturalnym języku migowym stanowią odpowiedniki cech suprasegmentalnych mowy, takich jak modulacja głosu, intonacja, tempo mówienia oraz rytm¹⁵. Innym wyróżnikiem tegoż języka są wyspecjalizowane klasyfikatory. Są to niesamodzielne znaki, które w połączeniu z głównym znakiem wskazują na cechy desygnatu, dokładniej obrazując np. wielkość, kształt, proces zmiany lub przemieszczania się¹⁶. PJM jest językiem w zasadzie słabo poznanym. Pozostawał poza obszarem zainteresowań polskich językoznawców aż do połowy lat dwudziętych XX wieku. Badania rozpoczęte wówczas nie doprowadziły jeszcze do całkowitego opracowania gramatyki tego języka. Istnieją natomiast solidne studia cząstkowe na ten temat. Ekspresja i gesty naturalne stanowią zintegrowaną część każdego naturalnego języka migowego. Dzięki temu niesłyszący różnych narodowości mają szanse na tworzenie wspólnej komunikacji. Nie istnieje jednak jeden wspólny dla wszystkich głuchych na świecie język migowy, lecz wiele języków migowych, a ich funkcjonowanie nie zawsze pokrywa się z zasięgami odpowiadających im języków mówionych.

Drugą regułą posługiwania się znakami migowymi jest System Językowo-Migowy. Stanowi on próbę połączenia Polskiego Języka Migowego z językiem polskim. W komunikacji wykorzystuje się dwa kanały: wzrokowy i słuchowy. Składa się on z języka mówionego i języka migowego, a więc bazuje na równole-

15. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 6.

16. Por. tamże.

głym przekazywaniu znaków nawiązujących do tej samej treści, poprzez mowę, manualne gesty oraz pozostałe niewerbalne środki pomocne w komunikacji. Całość wypowiedzi w Systemie Językowo-Migowym podporządkowana jest strukturom języka polskiego. Ważnym w procesie przekazywania informacji jest zsynchronizowanie wyraźnej artykulacji mowy z tempem przekazywania komunikatów manualnych. Większość znaków zapożyczona jest z Polskiego Języka Migowego, choć System posiada także własne słownictwo. Podobnie jak w PJM, tak i w SJM mimika służy do wyrażania emocji, które odpowiadają treściom przekazywanych znaków. Końcówki fleksyjne oraz niektóre formaty przekazuje się alfabetem palcowym. W zależności od okoliczności można zaobserwować różne sposoby dokładności przy odtwarzaniu końcówek, od bardzo precyzyjnego zaznaczania wszystkich końcówek fleksyjnych aż do całkowitego ich pomijania¹⁷.

System Językowo-Migowy jest tworem sztucznym, stworzonym, aby ułatwić komunikację osób niesłyszących ze słyszącymi, jest pewnego rodzaju kompromisem pomiędzy językiem mówionym, który jest językiem naturalnym dla słyszących, a językiem migany, który natomiast jest naturalny dla osób niesłyszących. SJN jest także podstawą metodyki nauczania, wykorzystywaną obecnie w szkolnictwie niesłyszących w całym kraju. Posługiwanie się nim jest możliwe wśród głuchych, którzy dobrze opanowali struktury polszczyzny. Ważną zaletą tego systemu jest to, że stanowi on pewnego rodzaju pomost pomiędzy światem słyszących i światem niesłyszących umożliwiając wzajemną wymianę kulturową. Pozwala on także niesłyszącym na dostęp do wiedzy oraz umożliwia zdobycie pojęć przydatnych do zrozumienia świata¹⁸.

W codziennym życiu osób niesłyszących i im towarzyszących Polski Język Migowy i System Językowo-Migowy funkcjonują obok siebie jako dwa sposoby porozumiewania się. Wybranie konkretnego sposobu zależy od kontekstu sytuacyjnego oraz od uczestników zaangażowanych w proces komunikacji. Przy współwystępowaniu tych systemów naturalnym jest proces wzajemnego przenikania się. Elementy z jednego języka przenikają do drugiego i na odwrót. W konsekwencji tego procesu możemy mówić o więcej niż dwóch formach komunikacji. Możemy przecież spotkać się z „czystym” PJM oraz „czystym” SJM, ale także – co najczęstsze – z połączeniem tych dwóch systemów. Połączenia te, w różnym stopniu będą czerpać z jednego bądź drugiego systemu, co powodować może wielość sposobów komunikowania się¹⁹.

17. Por. B. Szczepankowski, *Język migany w szkole*, cz. 1, s. 19-21; O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 6-7; B. Szczepankowski, *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, s. 322.

18. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 7; B. Wilimborek, *Nauczanie języka migowego osób słyszących*, „Języki Obce”, nr 4, 2015, s. 116.

19. Por. O. Kosiba, P. Grenda, *Leksykon języka migowego*, s. 7.

3. Stosowanie języka migowego w świecie osób niesłyszących

Niepełnosprawność słuchowa nie zawsze pociąga za sobą poważne problemy z komunikacją. Istnieje spory odsetek osób z głębokim niedosłuchem, które w społeczeństwie funkcjonują bardzo dobrze. Są jednak również osoby z głębokim niedosłuchem, które mają możliwość wykorzystania swoich resztek słuchu, a jednocześnie mają bardzo duże problemy z komunikacją. Warto także zaznaczyć, że nie wszystkie osoby niedosłyszące czy niesłyszące umieją posługiwać się językiem migowym. Wynikiem tego jest wybór drogi edukacyjnej, którą dla każdego dziecka niesłyszącego wybierają rodzice, podejmując przy tym życiową decyzję. Edukacja i rehabilitacja osób z niepełnosprawnością słuchową łączy się z pytaniem: czy w kontakcie z osobami niesłyszącymi używać bardziej języka mówionego czy języka migowego?²⁰

Zwolennicy metody oralnej odsuwają na margines język migowy, starając się poprzez rehabilitację słuchu i mowy dążyć do integracji niesłyszących ze społeczeństwem słyszących. Natomiast stronnicy języka migowego proponują doświadczenie wspólnoty społecznej oraz tworzenie swojej tożsamości językowej, komunikując się językiem migowym. Warto wspomnieć, że nadrzędny problem osób niesłyszących i niedosłyszących wiąże się z barierami w komunikacji. Dziecko niesłyszące, ze względu na niepełnosprawność, ma znacząco utrudniony dostęp do języka mówionego. Z tego powodu dziecko głuche jest skazane na egzystowanie w czasie terażniejszym, a to wiąże się z problemami podczas komunikacji. Słyszący rodzice dziecka głuchego, którzy nie znają języka migowego, czując barierę komunikacyjną, przeważnie komunikują się ze swoim dzieckiem w czasie terażniejszym. Skutkuje to nieodpowiednim posługiwaniem się przez dziecko czasami: przeszłym i przyszłym, co z kolei pociąga za sobą problemem wyrażania przez nie swoich uczuć i myśli. Dzieci niesłyszące w tego typu rodzinach przeważnie nie mają dostępu do języka migowego. W naturalny sposób samodzielnie tworzą spontaniczny system domowych znaków migowych. Poznając świat, są w stanie za pomocą własnych gestów przekazać proste informacje nie tylko w czasie terażniejszym, ale w przeszłym i przyszłym. Tymczasem uznaje się, że zdolność posługiwania się językiem migowym, zgodnie z zasadami obowiązującymi w języku polskim, w takim wypadku jest niemożliwa. Jest to związane z zaburzoną stymulacją językową, która jest odpowiedzialna za zapewnienie dziecku warunków umożliwiających rozwój umiejętności stosowania wszystkich czasów podczas komunikacji. Dlatego też percepcja języka mówionego

20. Por. A. Wojtas, *Język migowy jako forma komunikacji*, s. 98-99.

dla małego niesłyszącego dziecka jest zbyt trudna. Skutkiem tego są trudności w akceptacji i pełnej komunikacji²¹.

Brak zrozumienia języka mówionego u dzieci niesłyszących często jest powodem niekontrolowania zachowań impulsywnych. Ogromną przeszkodą dla rodziców jest wy tłumaczenie swojemu niesłyszącemu dziecku w języku mówionym, że to, czego ono w danej chwili pragnie, nie jest możliwe do zrealizowania. Przykładem takich zwrotów mogą być wyrażenia:

- „później”,
- „po śniadaniu pójdziemy do babci”,
- „jak ładnie posprzątasz pokój, to dostaniesz nagrodę”,
- „jak tata wróci z pracy, to będzie się z tobą bawić”,
- „pojutrze pojedziemy razem z tatą na wycieczkę”.

Wyrażenia te najprawdopodobniej będą dla dziecka niesłyszącego niezrozumiałe, gdyż są przekazywane językiem mówionym i wiążą się z czasem przyszłym. Trudności we wzajemnym porozumiewaniu się rodziców słyszących z dziećmi głuchymi są powodem nasilonych zachowań impulsywnych²². Warto podkreślić, że ograniczenia w procesie komunikacji między rodzicami a dzieckiem niesłyszącym związane z używaniem przez rodziców języka mówionego mogą doprowadzić do zaburzeń w zachowaniu dziecka. Problemy emocjonalne, jakie dziecko może przejawiać w kontaktach społecznych, bardzo często są skutkiem nieodpowiedniej komunikacji w rodzinie. Warto więc wprowadzać zmiany w programach wczesnej interwencji, aby nie tylko ukierunkowywać na wczesną stymulację rozwoju mowy u dziecka głuchego, ale wprowadzać komunikację przy użyciu języka wizualnego, jednocześnie stwarzając rodzicom możliwości uczenia się języka migowego. Język ten bowiem może być pojmowany jako alternatywna forma komunikacji pomocna w komunikacji z dzieckiem niesłyszącym, ze specjalistami, z dorosłymi osobami niedosłyszącymi i niesłyszącymi. Bez wątplenia powinien stanowić jeden z najistotniejszych elementów wsparcia społecznego²³.

Systemowy rozwój języka migowego, a także szersze zaistnienie w świadomości społecznej wiązało się z narodzinami edukacji osób głuchych. W chwili podjęcia pierwszych prób edukacyjnych język migowy nie cieszył się powszechnym uznaniem. Natomiast nauczyciele zajmujący się nauczaniem niesłyszących traktowali go jako jedyną skuteczną metodę nawiązania kontaktu ze swoimi uczniami. Język migowy był zatem postrzegany jako etap pośredni na drodze do osiągnięcia biegłości komunikacyjnej w ojczystym języku narodowym. Nauczyciele podkreślali zbytnią dosłowność języka migowego, jego silne powiązanie z konkretem

21. Por. A. Wojtas, *Język migowy jako forma komunikacji*, s. 99.

22. Por. tamże.

23. Por. tamże, s. 99-100.

otaczającego świata i trudności w oddawaniu pojęć abstrakcyjnych²⁴. Sytuacja uległa znaczącemu pogorszeniu w 1880 roku, po Międzynarodowym Kongresie Kształcenia Głuchych w Mediolanie, na którym podjęto decyzję o całkowitym zakazie używania języka migowego w szkołach dla niesłyszących. Konsekwencją tego było całkowite przestawienie procesu kształcenia na metodę oralnego (fonicznego) nauczania języka. Postanowienie to miało bardzo negatywny wpływ na poziom wykształcenia głuchych. Bardzo niewielu absolwentów szkół dla głuchych osiągało rezultaty oczekiwane przez nauczycieli. Mimo, iż za używanie języka migowego dzieciom groziły nawet kary cielesne, to języki migowe rozwijały się nadal w domach, wspólnotach i kościołach głuchych. Stały się codziennymi środkami komunikacji, a także kanałem przekazu, kultury i sztuki²⁵. Dziś, po wielu latach kształcenia głuchych według zaleceń mediolańskich, wiadomo, że metoda oralna nie przyniosła oczekiwanych efektów. Od dłuższego czasu trwają wysiłki narodowych organizacji głuchych na świecie na rzecz obrony języków migowych i uznania ich za języki mniejszości językowych głuchych w każdym kraju. Najnowsze badania wskazują na wysoką skuteczność metody dwujęzycznego nauczania głuchych. Metoda ta zakłada przyswajanie przez głuche dziecko języka narodowego na bazie pierwszego języka, którym jest język migowy. Mimo licznych badań, prowadzonych w wielu krajach na świecie nad narodowymi językami migowymi, status języka migowego nie wzrósł na tyle, aby koncepcja stosowania migów w procesie edukacji głuchych zyskała odzwierciedlenie w narodowych programach edukacyjnych. Aby uzyskać orientację w trudnościach, jakie napotykają narodowe organizacje głuchych w swoich staraniach o dowartościowanie języka migowego, Światowa Federacja Głuchych przeprowadziła w 1989 roku ankietę w 42 krajach, w tym w Polsce. Dotyczyła ona następujących zagadnień:

- oficjalnego uznania języka migowego,
- badań nad językiem migowym,
- nauczania języka migowego,
- stosowania języka migowego w kształceniu głuchych,
- tłumaczenia na język migowy,
- języka migowego w telewizji,
- informacji o książkach w języku migowym.

Wyniki pokazały, że w wielu państwach, które wzięły udział w ankiecie, nie istniał prawny wymóg zapewnienia głuchemu tłumacza języka migowego

24. Por. M. Czajkowska-Kisil, *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, w: *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*, red. P. Rutkowski, S. Łozińska, Warszawa 2014, s. 21.

25. Por. tamże, s. 21-22; D. Podgórska-Jachnik, *Historia wychowania i edukacji głuchych z perspektywy surdopedagogiki początku XXI wieku*, s. 182-183.

w sądach, a w większości krajów niesłyszący studenci nie mieli zapewnionego tłumacza w czasie studiów. Ankieta wykazała także, że zdecydowana większość populacji głuchych dzieci to dzieci słyszących rodziców i mają one utrudniony dostęp do języka migowego. W 36 krajach istniał całkowity zakaz używania języka migowego w szkołach, naturalny język migowy był zaś stosowany przez niewielu nauczycieli. Badania nad językami migowymi prowadzono w większości krajów, które odpowiedziały na ankietę, ale były to badania o niewielkim zakresie. Zaledwie kilka państw posiadało istotną liczbę głuchych badaczy. Sześć krajów wykazało duży zasięg badań z udziałem 3-6 głuchych użytkowników języka migowego. 37 krajów odpowiedziało pozytywnie na pytanie dotyczące tłumaczy języka migowego. W ankiecie nie było jednak pytań o poziom tych tłumaczeń. Z odpowiedzi udzielonych w ankiecie wynika, że język migowy w mediach występował tylko w nielicznych programach publicystycznych i informacyjnych oraz jako komentarz do filmów²⁶. Ankieta prezentowała dosyć trudną sytuację społeczności niesłyszących na całym świecie, ale jednocześnie była dowodem na ich starania o uznanie praw do własnego języka. W wyniku przeprowadzonego badania sformułowano szereg zaleceń skierowanych do rządów państw, którego głównym punktem było uznanie języka migowego za macierzysty język niesłyszących, a także stwierdzenie ich prawa do używania języka migowego oraz prawa ich dzieci do uczenia się języka migowego²⁷.

Prawne uznanie języka migowego to jedna z ważniejszych trosk międzynarodowej społeczności osób niesłyszących. W niektórych krajach narodowy język migowy jest oficjalnym językiem urzędowym, w innych jest uznany w różnych przestrzeniach m. in. w edukacji. Jednak symboliczne uznanie języka migowego nie jest gwarancją poprawy życia jego użytkowników. Z tego względu Komisja do spraw mniejszości Parlamentu Europejskiego postanowiła powtórzyć ankietę z roku 1989. Na podstawie tej ankiety powstał raport i lista 38 europejskich języków migowych. Znalazły się na niej m.in. albański, austriacki, bułgarski, chorwacki, duński, holenderski, estoński, grecki, łotewski, kataloński, famandzki, walencki, fińsko-szwedzki, portugalski, maltański, słowacki, rosyjski, szwajcarsko-francuski i szwajcarsko-niemiecki język migowy. Komisja po przeanalizowaniu danych z ankiet wypracowała następujące wnioski:

- Języki migowe należy uznać za języki mniejszości.
- Uznanie języka migowego traktowane jest na równi z uznaniem praw osób niesłyszących.

26. Por. M. Czajkowska-Kisil, *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, s. 22-23; W. Pietrzak, *Język migowy w szkole*, cz. 2, Warszawa 1992, s. 25.

27. Por. M. Czajkowska-Kisil, *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, s. 23.

- Koniecznym jest wypracowanie odpowiednich sposobów konstruowania zapisów prawnych dotyczących języków migowych.
- Na podstawie dotychczasowych badań języków migowych widać ich odmiennność w stosunku do ojczystych języków fonicznych pod względem gramatyki.
- Każdy z języków migowych posiada własne warianty oraz regionalizmy.

Polska administracja respektuje prawo osób niesłyszących do własnego języka, czego wyrazem jest uchwalona w 2011 roku ustawa o języku migowym i innych środkach komunikowania się²⁸. Ustawa ta daje prawo osobom głuchym i głuchoniemym do korzystania z usług tłumacza języka migowego w urzędzie. W ustawie tej nie ma jednak mowy o wprowadzeniu Polskiego Języka Migowego do edukacji czy o zasadach funkcjonowania PJM w różnych organach wymiaru sprawiedliwości²⁹.

Zakończenie

Język migowy w swojej historii sięga samych początków ludzkiej komunikacji. Jego długa i nieraz skomplikowana historia uświadamia nam, że jest on wręcz niezbędny dla osób niesłyszących. Choć przybiera wiele form, nie zawsze jest dobrze poznany i opisany to jednak ciągle trwa, bo są ludzie, dla których po prostu jest niezbędny. Dalsze pochylanie się nad tą problematyką jest wyzwaniem dla współczesnych surdopedagogów i badaczy języka migowego, aby w jeszcze większym stopniu umożliwić osobom z niepełnosprawnością słuchową pełną integrację w otaczającym ich społeczeństwie. Należy także bardziej promować naukę języka migowego wśród osób słyszących, aby przez to otworzyć ich na wzajemne kontakty ze światem cizy.

Bibliografia

- Bernaś T., *Badania nad Polskim Językiem Migowym na tle innych języków migowych*, w: *Rozprawy Komisji Językowej XLII*, red. J. Miodek, W. Wysoczański, Wrocław 2016.
- Czajkowska-Kisil M., *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, w: *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*, red. P. Rutkowski, S. Łozińska, Warszawa 2014.

28. Zob. Dz.U. nr 209 poz. 1243.

29. Por. M. Czajkowska-Kisil, *Głusi, ich język i kultura – zarys problematyki*, s. 24.

- Kosiba O., Grenda P., *Leksykon języka migowego*, Bydgoszcz, 2011.
- Kowalska P., Durko T., *Język migowy jako środek komunikacji osób głuchych*, „Otorynolaryngologia”, 2011, nr 10 (2).
- Marnik J., *Rozpoznawanie znaków Polskiego Alfabetu Palcowego*, w: *Metody statystyki i data mining w badaniach naukowych*, Warszawa-Kraków 2003.
- Nowicki W., *Ksiądz Jakób Falkowski, założyciel Instytutu Warszawskiego Głuchoniemych. Przyczynek do dziejów dobroczynności*, Warszawa 1876.
- Pietrzak W., *Język migowy w szkole*, cz. 2, Warszawa 1992.
- Podgórska-Jachnik D., *Historia wychowania i edukacji głuchych z perspektywy surdopedagogiki początku XXI wieku*, w: *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną*, red. J. J. Błęszyński, D. Baczała, J. Binnebesel, Łódź, 2008.
- Szczepankowski B., *Język migany w szkole*, cz. 1, Warszawa 1988.
- Szczepankowski B., *Porozumiewanie się z osobami niesłyszącymi*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 2000.
- Szczepankowski B., Kuncewicz D., *Język migowy w terapii*, Łódź 2008.
- Tomaszewski P., Piekot T., *Język migowy w perspektywie socjolingwistycznej*, „Socjolingwistyka”, XXIX (2015).
- Wilimborek B., *Nauczanie języka migowego osób słyszących*, „Języki Obce”, nr 4, 2015.
- Wojtas A., *Język migowy jako forma komunikacji wspierająca dziecko niesłyszące w środowisku rodzinnym*, „Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych”, 2014, nr 18/1.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie języka migowego jako formy komunikowania się osób z niepełnosprawnością słuchową między sobą oraz z osobami słyszącymi. Artykuł podzielony jest na trzy części.

W pierwszej części analizuję rys historyczny formułowania się współcześnie istniejącego języka migowego. Wychodząc od niewerbalnych form komunikowania się osób głuchych już w początkach historii człowieka, rekonstruuje najważniejsze wydarzenia związane z rozwojem form tego języka. Akcentuję przy tym szczególnie wkład szkolnictwa osób głuchych.

W drugiej części pochylam się na naturę języka migowego, charakteryzując jego elementy (poszczególne znaki i gesty) oraz reguły służące do tworzenia z nich zwartego języka. W tej części także opisywane są dwa najważniejsze systemy języka migowego tj. Polski Język Migowy i System Językowy-Migowy.

W ostatniej części przedstawiam, w jaki sposób język migowy jest wykorzystywany w środowiskach osób z niepełnosprawnością słuchową, a także w relacji

ze światem osób słyszących. Analizuję takie sytuacje życiowe jak relacje rodzinne, funkcjonowanie w społeczeństwie oraz sytuację prawną języka migowego.

Na podstawie tych analiz możemy dojść do wniosku, że język migowy jest niezbędną formą wykorzystywaną w komunikowaniu się osób z niepełnosprawnością słuchową. Jego brak powoduje znaczne ograniczenie poziomu rozwoju społecznego osoby głuchej. Należy więc nadal popierać i upowszechniać język migowy, także wśród osób słyszących.

Słowa kluczowe: głusi, język migowy, komunikacja niewerbalna, surdopedagogika, pedagogika specjalna.

SIGN LANGUAGE AS A FORM OF COMMUNICATION WITH HEARING DISABLED PEOPLE

Summary

The purpose of this article is to show sign language as a form of communication for people with hearing disabilities among themselves and with hearing people. The article is divided into three parts.

In the first part, I analyze the historical outline of the formulation of modern sign language. Starting from the non-verbal forms of communication of the deaf as early as the beginning of human history, I reconstruct the most important events related to the development of forms of this language. In doing so, I particularly emphasize the contribution of the deaf to education.

In the second part, I refer to the nature of sign language. I characterize its elements (individual signs and gestures) and the rules for making them into a compact language. This section also covers the two most important sign language systems, i.e. Polish Sign Language and Sign Language System.

In the last section, I outline how sign language is used in hearing-impaired communities with the hearing world. I analyze such life situations as family relations, functioning in society and the legal situation of sign language.

Based on these analyses, we can conclude that sign language is an indispensable form used in communicating with people with hearing disabilities. Its absence causes a significant reduction in the level of social development of a deaf person. Sign language should therefore continue to be supported and popularized, also among hearing people.

Key words: deaf, sign language, non-verbal communication, surdopedagogy, special pedagogy.

GEBÄRDENSPRACHE ALS KOMMUNIKATIONSFORM MIT HÖRBEHINDERTEN MENSCHEN

Zusammenfassung

Ziel des folgenden Artikels ist es, die Gebärdensprache als Kommunikationsmittel, sowohl zwischen gehörlosen Menschen untereinander, als auch mit Menschen ohne Hörschäden aufzuzeigen. Der Artikel teilt sich in drei Abschnitte.

Im ersten Teil befasse ich mich mit dem geschichtlichen Abriss der Entstehung der heutzutage gängigen Gebärdensprache. Beginnend mit den non-verbale Kommunikationsformen gehörloser Menschen seit Beginn der Geschichte der Menschheit, rekonstruiere ich die wichtigsten Meilensteine im Zusammenhang mit der Entwicklung der Gebärdensprache. Besondere Bedeutung widme ich dem Anteil der Unterrichtung der Gehörlosen.

Im zweiten Teil widme ich mich den Grundlagen der Gebärdensprache. Dabei charakterisiere ich deren Elemente (besonders Zeichen und Gesten) sowie Regeln, die zur Bildung dieser kompakten Sprache angewandt werden. Des weiteren werden in diesem Abschnitt die zwei wichtigsten Systeme der Gebärdensprache beschrieben – diese sind die polnische Gebärdensprache und das System der Sprach und Gebärdensprache.

Im letzten Teil zeige ich hervor, auf welche Art und Weise die Gebärdensprache, sowohl in Kreisen von Menschen mit Hörschäden, als auch in der Interaktion mit Menschen ohne Hörschäden genutzt wird. Ich analysiere Lebenssituationen wie Beziehungen in der Familie, die Teilnahme am gesellschaftlichen Leben und die rechtliche Lage der Gebärdensprache.

Auf Grundlage dieser Analysen können wir darauf schließen, dass die Gebärdensprache eine unabdingliche Form der Kommunikation zwischen gehörlosen Menschen ist. Das Fehlen der Gebärdensprache bewirkt eine deutliche Beschränkung der Ebene der gesellschaftlichen Entwicklung einer gehörlosen Person. So sollte man weiterhin die Verbreitung der Gebärdensprache unterstützen, auch unter gehörlosen Menschen.

Schlüsselwörter: Gehörlose, Gebärdensprache, non-verbale Kommunikation, Surdopädagogik, Sonderpädagogik.